

Europos idėja: Rytai ir Vakariai graikų politinėje filosofijoje

*...Plūdo viena po kitos achajų falangos
Be paliovos kautynių laukan, kiekvieną jų tvarkė
Vadas savasis, kariai tylutėliai žygiavo, tarytum
Vyru tokie pulkai nė balso gerklėj neturėjo:
<...>
Trojos kariai, kaip avys kieme šeimininko turtingo,
Kur dideliais būriais, kol baltąjį pieną pamelžia,
bliūvauja be atvangos, avinų girdėdamos balsą,-
Lygiai toks klyksmas nūn kilo pulkuos trojėnų plačiuosiuos,
Ir ne viena jų buvo kalba, ir riksmas ne vienas:
Buvo kalbų mišinys ir vyrai šalių įvairiausių.*

(Iliada IV, 427-431 <...> 433-438)

Santrauka

Šiame straipsnyje kritiškai įvertinamos pastangos europinio, t.y. vakarietiško, tipo civilizacijas laikyti visa apimančiu ir universaliu raidos pavyzdžiu. Kitaip tariant, siūloma peržiūrėti *pasaulinės Europos* viziją ir bandyti atkurti tautų, žemių ir regionų Europos sampratą. Dar daugiau: siekiama pažvelgti į graikiškosios Europos idėjos kilmę.

Dėl to ir keliamas klausimas: kas yra pagrindinis civilizacijos principas - kultūra ar pilietiškumas. Tai, kad kultūra labai greitai gali tapti universalia vertybių sistema, savotiška žmonijos *lingua franca*, IV a. pr. Kr. pirmasis suprato graikų retorius Isokratas. Remdamasis Gorgijumi ir vėlyvaisiais sofistais, jis kvestionavo VI -V a. pr. Kr. susiformavusią graikų politinio elito nuostatą, skelbusią apie *prigimtine* nelygybę tarp Europos graikų ir Azijos barbarų. Pastaroji nuostata susiformavo tik graikų pasaulyje, kuris nuo VIII a. pr. Kr. pasirinko polio tipo partikuliarios raidos kelią, besiskiriantį nuo imperinio Rytų šalių gyvenimo būdo modelio. Skirtingai negu vertikaliąją hierarchiją pagrįsta imperinės valdžios piramidė, kurioje netgi vienas kito nepažįstančių gyventojų sluoksnius kaip vientisą visumą neretai sujungdavo valdovo asmuo ir žynių biurokratija, gyvenimas graikų poliuose rėmėsi pamatine piliečių horizontalios vienybės idėja, istoriškai paveldėta ir išplėtotą pagal karinės vyrų bendrijos pavyzdį. Nuo Solono iki Aristotelio graikų politinė mintis plėtojė nuostatą, kad žmonių prigimtis yra politinio pobūdžio - ji gali kisti; be to, ją galima pertvarkyti pačių piliečių pastangomis, o pats polio egzistavimas, savo ruožtu, sukuria unikalias galimybes, kurios leidžia tobulinti čia gyvenančių piliečių prigimtį. Politinė išmintis (*sophia*) ir įstatymų (*nomoi*) laikymasis sudarė tikrąją polio galią, kuri įtvirtino piliečių veiksmingumą, agonistikos dvasią ir bendruomenės solidarumą.

Polio santvarka galutinai įsitvirtino graikų karų už laisvę metu ir šios naujai sukurtos organizacijos dėka pasiekta pergalė prieš universaliąją Persijos imperiją leido graikams suvokti savo ypatumus ir naujai atsirandančios Europos kokybinį pranašumą.

I

Nūdienos pasaulyje, kuriam būdingas polinkis nepaisyti *ribos* suvokimo, bet koks bandymas "apibrėžti" vis dar plastiškai apčiuopiamą Europos reljefą gali atrodyti mažų mažiausiai senamadiškas.

Paprasčiausiai gero tono požymiu imta laikyti nuostatą, kuri skatina ieškoti europiškumo žymių anapus senosios metropolijos ribų. Šią nusistovėjusią nuomonę pakankamai pagrįstai apibūdinti galėtų

gerai žinoma retorinė kalbos figūra: kas gi yra artimesnė Europos (= Vakarų) dvasiai - šio žemyno viduryje snaudžianti kokia nors Albanija ar Tolimuosiuose rytuose šviečianti pažangiųjų technologijų čempionė Japonija. Regis, kuo skubiausiai derėtų pritarti beveik nenuginčijamam akivaizdžiam faktui, kad istoriškai žvelgiant jau kurį laiką "Europos dvasia atsiskyrė nuo savo kūno ir, kaip kadaise Graikijos dvasia, pasklido po visą pasaulį. Mūsų dienų pasaulio civilizacija yra tiesiog Europos dvasios plėtros padarinys. Europo-centrizmo sąvoka praranda prasmę vien todėl, kad dabar Europa yra ne tik pasaulio centras, bet ir jo periferija, Europa yra visur" (21, 173). Kalbant apie šią, truputį ironišką citatą, regis, nėra ko pridurti, išskyrus nebent alternatyvaus akiračio pasiūlytą kitą akivaizdų faktą, kuris, priešingai negu pirmasis, atskleidžia save jau ne erdvinio paplitimo, bet vidinio laiko brandos atžvilgiu. Į akis krinta tai, kad *globaliu* tapęs Europos epigonų pasaulis kažkodėl labai nedaug kuo primena jį kadaise subrandinusios *vietinės* terpės dvasią. Šiuo požiūriu visai teisėtai galime klausti, ar europinis gyvenimo būdas sietinas su nežinia kokiais principais grindžiama visuotinė teise į gerovę, ar su lemtingai susiklosčiusia unikalia istorine privilegija, kuriai būdingas spontaniškas elgesys ir savarankiško mąstymo dvasia. Klausimą galima formuluoti ir šitaip: ar Trečiojo pasaulio ir prie šio pasaulio pritampiančiose šalyse šiuo metu klestinti *Kalašnikovo-Coca Colos kultūra* yra teisėtai europinės civilizacijos vaisius, ar atsitiktinis pavainikis.

A. Schweizeris, dažnai vadinamas *XX-ojo amžiaus šventuoju*, nepriekaištingos reputacijos mokslininkas filantropas, ilgą laiką stebėdamas nepaprastai įdomius baltųjų kultūros ir "nebaltosios moralės" sąveikos padarinius tarp Afrikos juodaodžių, 1925-aisiais metais Lambarenėje apmaudžiai rašė:

"Kaip juokingai jaučiuosi, kai randu kur nors parašyta, kad štai dabar Afriką pasieks kultūra, nes iki tam tikros vietos jau nutiestas geležinkelis, nes automobilis nuvažiuoja iki atitinkamos vietos, o lėktuvas skrenda nuo tos iki anos vietos. Šiuo atveju nepasakoma nieko svarbaus. "Ar juodieji žmonės darosi rimtesni?" Štai svarbiausias klausimas. Jų rimtumą skatina religinis ir dorovinis mokymas bei amatų poveikis. Visa kita turi prasmę tik tada, kai šis pagrindas jau padėtas <...>. Ir jeigu juodieji žmonės neis tuo pačiu (europiečių - R.K.) keliu, tai jie taip ir liks laukiniai, nors vienas kitas iš jų ir dirbs raštininku, kad galėtų parsišiusdinti iš Europos savo pačiai šilkinų kojinių ir aukštakulnių batukų" (22, 189).

A. Schweizeris išdrįso subtiliai nurodyti europiškumo skirtumus. Tačiau šį klausimą galima kelti dar griežčiau: kodėl apskritai egzistuoja ir kokiais išskirtiniais tikslais gali būti pateisinamas naivus įsitikinimas, jog kiti geopolitiniai ir geokultūriniai regionai paprasčiausiai turi užmiršti savo atmintį, tradiciją ir gyvenimo būdą dėl to, kad būtų galima lygiuotis į Europos standartus? Ar tai nėra nauja - šį kartą kultūros - variacija, kuri remiasi senąja politinio imperializmo tema. Galima būtų įtarti, jog įkyrus, mesianistinis dalies Vakarų elito troškimas teikti "atsilikusioms šalims" ekonominę, kultūrinę ir politinę labdarą yra paprasčiausiai savitų gyvenimo tradicijų, o kartu ir gyvenimo skonio praradimo požymis, kuris savo sutrikimą ir nevisiškai švarią sąžinę dangsto sumoderninta "baltojo žmogaus naštos" iškaba. Išties, jei nebesugebama gyventi sau, belieka fariziejiškai gyventi vardan kitų. Galbūt derėtų liautis įžvelgti kitų veiduose vien kol kas dar nerealizuotą savo pačių reprodukciją ir išdrįsti iš naujo susitaikyti su unikalia istorine Europos lemtimi.

Kultūros sociologas E. Trölschas, kalbėdamas apie vadinamąjį europinį universalizmą, šiuo klausimu pateikė keletą įžvalgių pastabų:

"Negali būti nė kalbos apie šiandieninės žmonijos bendrąjį kultūros turinį, kad ir kaip kasdieniškai paplitusios atrodytų formalios, moralinės žmogaus orumo, teisingumo, tyrumo ir gėrio sąvokos. Jos nesudaro kultūros vienovės bendrosios prasmės, ir dėl to jų pripažinimas ir įgyvendinimas apsiriboja jų pačių kultūros ir visuomenės ratu, t.y. vadinamąja vietine morale. Bet kuriuo atveju jose neįmanoma įžvelgti žmonijos istorijos jungiančiosios ašies. <...> Jokios aplinkybės neįstengia žmoniją paversti vieningu istorijos objektu. <...> Geriausiu atveju šią mintį galėtume taikyti atskiroms, pakankamai didelėms grupėms. Žmonijos visuma nesudaro dvasinės vienovės ir todėl neturi vieningos raidos" (23, 706).

Civilizacijų skirtumus iš dalies užgožia universaliai išplitusios kultūros vertybės. Žmoniją skaido priklausomybė skirtingoms civilizacijoms, tačiau įvairių kultūros programų ir universalijų gyvenimo idealų perėmimas savitai jungia, tarsi bendravimą skatinanti tarpcivilizacinė *lingua franca*. Civilizacijos neįmanoma įsivaizduoti ne tik be kultūros, bet ir be religijos bei valstybės formų - šių, anot J. Burckhardto, pamatinių istorijos potencijų (3, 40). Pirmiausia reikia įsisąmoninti, jog gyvybinis civilizacijos principas yra patsai pilietis*, kuriam nėra kliudoma aktualizuoti anksčiau

* *Civis* - lot. *pilietis*, *civilizatio* - pilietinė būklė.

minėtąsias potencijas. Pilietiškumas atsiranda, tada, kai didesnė ar mažesnė ginkluotų ir savarankiškų šeiminių bendruomenė, gindama savo laisvę, papročius bei gerovę, sutartinai prisiekia arba per ilgą laiką savaime įpranta reikalui esant nedvejodama pralieti tiek svetimą tiek savo kraują. Tuo tarpu kultūra šiame kontekste tėra tarsi švenčių dienomis užsivelkama raibaspalvė civilizacijos mantija, per ilgą laiką subrendusių ir netikėtai savarankišką gyvenimą pradėjusių jos idealų išaukštinimas, trumpai tariant, žaidybinė civilizacijos funkcija. Ši darna suyra tuomet, kai tokių kultūros funkcijų kraštutiniai (pastarieji pavidalai kitokių, rodos, nežino) poreikiai iškreipia ją suaktualinusios civilizacijos formas. Pratešdamas F.Nietzsche's mintį apie pavojingą nuogojo intelekto viešpatavimą Sokrato-Euripeido laikų Atėnuose (16, 89), J.Ortega-y-Gassetas toliau svarstė apie kultūros išaukštinimo padarinius tolesnei Europos istorijai: "Vakarų žmogus iki šiol dažniausiai gyvena vergaudamas Peloponeso gyventojų skoniams ir įpročiams <...>. Pati sunkiausia iš visų grandinių - intelekto išaukštinimas <...>. Tai pažiūra į kultūrą ir į mintį kaip į savaime pakankamą dalyką, neginčijamą dėl savaiminės jo vertės" (18, 247). Be jokios abejonės, kultūros kalba yra universalus ir pasaulį vienijantis pradas, didesniu ar mažesniu mastu suprantamas visiems: akivaizdu, kad džiazas arba sportas segregacijos nepripažįsta. Tuo tarpu to visai nepasakysi apie religines ir politines tradicijas. Aišku, kad visuotinio atvirumo, tarpusavio difuzijos ir galiausiai visa apimančios vienovės dvasia bažnyčių ir valstybių egzistavimą iš karto padarytų beprasmišku. Nesunku pastebėti, jog religinio ekumenizmo ir atstovaujamų tautų Generalinės asamblėjos sukurtas vadinamasis polilogas yra paprasčiausiai sumaniai sutvarkyta tariamos išorinės vienybės mimikrija, kurios paskirtis - tikrąją vidinio augimo patirtį išlaikyti uždara ir nesudrumstą.

Reikia pažymėti, kad mokslas, švietimas ir kultūra, kurie antikos laikais buvo Graikijos vaisiai, o naujaisiais laikais tapo Europos vaisiais, anaipol automatiškai nepratęsia juos pagimdžiusios civilizacijos struktūrų. Veikiau priešingai. Į vakarykščių barbarų rankas jie įduoda pavojingą technologinį ginklą. Tokio reiškinio pavyzdžių toli ieškoti nereikia. Tai artimiausio Europos Rytų kaimyno - Rusijos veiksnys. Šioje selektyviai importuoto "europeizmo" šalyje vietoj piliečio garbės supratimo iš pat pradžių būta valdinių brolybės jausmo, vietoj politinės laisvės - imperinės galybės jausmo, o vietoj substancinių normų -

neaprepiamos begalybės jausmo. Rusija tapo savosios geografijos ir istorijos įkaite: bekraščiai toliai ir per amžius kultivuota jėgos politika visada draudė jai tenkintis mažais dalykais, draudė jai būti paprasta tauta tarp kitų tautų. Didybės aistra - šitas viską deginantis Molochas - niekada neleido jai didžiajame kelyje sustoti prieš menkas kitų tautų kliūtis. Skinanti kelią sau per žemynus milžiniška Rusija, kuri tvarkydama išorinius reikalus taip ir neišmoko gerbti senų ribų, o vidinių reikalų atžvilgiu niekino smulkmenišką saiką, savo santykius su Europa įvardijo pagal analogišką atvejį, kurį antikos laikais nusako Persijos imperijos pozicija susiskaldžiusių Graikijos polių atžvilgiu.

Po to, kai šiame amžiuje Jungtinės Amerikos Valstijos žengė du pergalingus žingsnius Europos karuose, Europai atsivėrė jungimosi galimybė, remiantis ne tik atskirų jos tautų laisva valia, bet ir nauju, teisiniu pagrindu, kuris po dviejų amžių brendimo buvo susigrąžintas iš buvusios kolonijos Naujajame pasaulyje. Amerika, Marshallo plano ir atlantinės iniciatyvos vardu pareikalavusi įjungti Europos mozaiką į vieną teisinę ir ūkinę visumą, suvaidino panašų vaidmenį, kurį II a. po Kr. privalėjo suvaidinti Roma, kai Lucijaus Emilijaus Pauliaus legionai sugniuždė Graikijos polių autarkiją, o Scipiono ratelio kultūros laboratorija išbandė abiejų vakarietišku tradicijų naujosios jungties gaires.

Tačiau kyla klausimas, ar naujoji jungtis, kurią sukūrė veikiau aplinkybės, bet ne laisva valia, savo milžiniška apimtimi neslopina kokio nors gyvybinio Europos nervo - natūraliai susikūrusių jos bendrijų elgesio spontaniškumo. Ar ne per didelis pavojus *tautų Europą* padaryti *žmonių Europa*? Rodytusi, jog šiek tiek dirbtinai sukurta Europos sąjungos sostinė Briuselis yra tiek pat panašus į Europos istorinį dvasios centrą Paryžių, kiek didžiosios Bizantijos sostinė Konstantinopolis buvo panaši į "Helados mokyklą" - Atėnus.

II

Mintis apie visos žmonijos kultūros vertybių prioritetą tautinės religijos ir uždaros politinės bendruomenės atžvilgiu nėra nauja. Pirmasis ją iškėlė retorikos ir *naujojo išsilavinimo* tėvas Isokratas. Jis nuostabiai derino atvirą helenistinį šovinizmą ir mokymą apie visos pažangiosios žmonijos vienybę. Anksčiau buvusią politinę priešpriešą tarp helėno ir barbaro Isokratas savo garsiojoje *Panegirikoje* pakeitė kultūros priešprieša (kuri nepasidarė dėl to mažiau kovinga) tarp

išsilavinusio žmogaus ir tamsuolio: "Helėnais, - rašė jis 380-aisiais metais pr.Kr., - šiuo metu veikiau galima laikyti mūsų išsilavinimo, o ne mūsų kilmės žmones" (cit. p. 15, 337). Tais laikais graikų poliuose, o ypač Atėnuose, išaugo tokios gausios paviršutiniškai perėmusių helėnų kultūrą barbarų kolonijos, jog pradėta kalbėti netgi apie naująjį, šiuokart jau Vakarams gresiantį Trojos žirgą (ten pat, 336). Šitaip išryškėjo dar vienas intelekto polinkis - viešpatauti oikumenoje. Tokią dalykų tvarką sumaniai pasiūlė naujoji proto aristokratija, kuri savo įtaka žymiai pralenkė Platono suformuluotą polio ideokratijos programą. Naujoji padėtis pakeitė graikų požiūrį į iki tol taip atkakliai puoselėtą pilietiško jausmą. Aiškumo dėlei pasakytina, jog mūsų laikais žmonių skirstymas į ne mažiau kaip du *pagal prigimtį* nelygiaverčius kontingentus yra nepriimtinas. Tuo tarpu klasikiniame graikų pasaulyje tokio skirstymo būta - jį lėmė nevienodas žmonių santykis su politine visuomenės organizacija. *Asmens* sąvoka Graikijoje buvo visiškai priklausoma nuo *piliečio* sąvokos (11, 34). Piliečiai, anot Aristotelio, yra tik *pagal prigimtį* lygūs žmonės (Pol., 1256 b), sugebantys valdyti savo *gyvuliškas aistras* (ten pat, 1287 a) ir dėl to galintys kaip lygūs dalyvauti polio gyvenime. Dėl šių savybių stokos arba dėl nepakankamos brandos politiniame žaidime negalėjo dalyvauti barbarai (ten pat, 1252 b), vergai, moterys ir vaikai (ten pat, 1260 a). Tiksliai ilgas ir kryptingai ugdomas žmonių bendravimas galys sukurti, pasak Aristotelio, ne koki nors viešpatavimo ryšiais paremtą kaimo tipo junginį (dar iki valstybės susidarymo) ar baime grindžiamą karinę simachiją, bet tikrą valstybę, kuri yra *tam tikrų panašių narių bendrija, susidariusi dėl geriausio įmanomo gyvenimo tikslų* (ten pat, 1328 a). Jai sukurti buvo reikalingos daugelio ankstesniųjų kartų pastangos, o kiekviena nauja piliečių karta ši pasiekimą kaskart turėjo perimti ir įtvirtinti iš naujo.

Į tai, kad polio tvarka buvo kokybiškai nauji socialiniai santykiai lyginant su labiau atsilikusiais barbarais, dėmesį atkreipė daugelis graikų autorių. Istoriko Tukidido žodžiais tariant, "papročiai, dabar būdingi barbarams, kadaise egzistavo ir Heladoje" (Tuk., I, 6). Platono liudijimu, "dar visai neseniai graikai, panašiai kaip ligi šiolei dauguma barbarų, laikė gėdingu ir juokingu dalyku gimnazijoje ar palaistroje sistemingai mankštinti savo kūną" (Valst., 452 c). Jis pažymi, kad graikų religija taip pat subrandino visiškai naują raidos lygmenį ir jau nepasitenkina vien gamtos reiškinių garbinimu (Krat., 397 c-d). Kitur Platonas primena, jog žiloje senovėje graikų visuomenėje taip pat aptinkame

Rytams būdingą uždarytą kastų tvarką, kuri visiškai išnyko klasikiniu laikotarpiu. (Tim., 24 a-b-c).

Kadangi politinis gyvenimo būdas - unikalus graikų dvasios kūrinys - negalėjo pasiremti per tam tikrą laiką išbandytų institucijų tvarką pagrindžiančios inercijos suteikta galia, tai jautrus jo mechanizmas labai priklausė nuo atsitiktinio aplinkybių sutapimo - nuo sėkmingos politinės konjunktūros ir aktyviosios piliečių dalies geros valios. Nesunku pastebėti, kad polių piliečiams būdinga savojo išskirtinumo pajauta rėmėsi ne itin tvirtu pagrindu ir krizių atvejais nebuvo apsaugota nuo naikinančios polemikos savo pačių stovykloje. Apie tokią galimybę akivaizdžiai bylotų kad ir toks pavyzdys: iškiliausio Atėnų patrioto ir legalisto Sokrato sekėjų ratelyje lizdą susisuko ir savo maištingas teorijas subrandino patys aršiausi polio kritikai. Jame kiekvieną savo mokytojo žodį gaudė ir savaip interpretavo būsimojo totalitarinės utopijos kūrėjas Platonas, persofilas bei lakomanas* Ksenofontas, amoralus oportunistas Alkibiadas ir proletariškojo kinizmo šauklis Antistenas.

Anot Aristotelio, pamatus filobarbariškoms koncepcijoms pirmieji paklojo sofistai, kurie prigimtį teisingumą paskelbė ir nekintamu, ir aukštesniu už visuomeninį (Nik. et., 1134 b). "Pagal prigimtį, - iškilmingai taria sofistai Antifontas, - mes visais atžvilgiais esame lygūs - tiek barbarai, tiek helėnai" (Ant., 321). Antikoje tokią radikalią mintį galėjo subrandinti tik rezonavimo žymę turintis protas, atsisakantis pripažinti istoriškai unikalią polio vietą to meto pasaulyje. Kitame, IV amžiuje pr.Kr. helėnų ir barbarų tapatinimo principas buvo nuosekliai plėtojamas toliau. Labiausiai buvo stengiamasi peržiūrėti klasikinį pavidolą** turinį, kurį naujai apibrėžti mėgino anksčiau minėtasis Isokratas. Anapus skliaustų iškėlus filosofinę *tiesos* (epistēmē) problemą, jo sukurta unikali žmogaus lavinimo sistema visą savo dėmesį sutelkė tik į retorines *įtikinamumo* ir *tikėtinumo* problemas.

Vienu ir tuo pačiu metu kinikų sąjūdis aukštyn kojomis apvertė pačią pavidolą sampratą. Iki IV a. pr.Kr. graikai žmogaus *dorybės* (*aretē*) ugdymą tradiciškai suvokdavo tik kaip pilietinių vertybių brandinimą. Tuo tarpu kinikų siūloma ugdyti dorybę, priešingai pilietiniams Sokrato priesakams, net nemėgino dangstyti antipolitinio ir asocialaus savo pobūdžio. Nuo kinikų laikų politinį žmogaus išaukštinimo kriterijų visiškai pakeičia etinis. Skirtingai negu Aristotelis, etikos jie jau nebelaikė tik politikos parengiamąja dalimi. Etika atitrūko nuo

* Lakonikos, t.y. Spartos, kolektyvistinio režimo gerbėjas.

** *Paideia* - gr. būsimo piliečio ugdymas.

polio centrifugos ir tapo visiškai savarankišku, *visų* žmonių vertybiniu siekiniu, kurio maksimalios normos ėmė stelbti tik *nedaugelio* bendrijų anksčiau pripažintus politinio gyvenimo būdo principus.

Tarp šių skirtingų prieinamojo laikotarpio ideologinių srovių aptinkame kažką panašaus į vaidmenų pasidalijimą bendrame polio griovimo darbe: turtuolis Isokratas sukūrė idėją apie žmonių vertybes, esančias *virš* politikos, o valkata Diogenas ir kiti kinikai visos žmonijos gėrio pradų ieškojo, raudamiesi *po* polio pamatais. Nepaisant idealistinio pobūdžio pagraudenimų dėl Aleksandro Didžiojo grubaus elgesio su graikais, visus juos vienijo sunkiai slepiama simpatija didžiojo karaliaus iškeltai bendros helėnų-barbarų *homonojos*, t.y. vienodų papročių ir gyvensenos (Plut. Aleks. 47), idėjai. Pastarąją vienodai mieliai priėmė tiek krizės apimtų polių viršūnės, tiek apačios. Vidurinysis gyventojų sluoksniš, kuris nuo Solono laikų buvo tapęs pagrindine polių vienijančia jėga, nuo pat Peloponeso karo pradžios nepaliaujamai skaidėsi ir nyko. Tik miesto sienos ir įstatymai kurį laiką dar šiek tiek sulaukė vidinę jo griūtį. Šios abi viešosios polio žymės, kurias IV a. pr.Kr. viename tandeme taip išradinai buvo susiejęs Herakleitas (fg. 78), kitame amžiuje laikėsi daugiau inercijos, o ne teisiškai forminamos santarvės dėka. Šiame kontekste sunku įsivaizduoti iškalbinesnį polio žlugimo vaizdo liudininką už 404-aisiais metais pr.Kr. išgriautas Atėnų *ilgąsias sienas*, kurios simbolizavo ligtolinę šio pavyzdinio Graikijos miesto nepriklausomybę ir vientisumą. IV a. pr.Kr. daugelio graikų pasaulėžiūra prasmingo gyvenimo liaujasi ieškoti "šiapus" polio ribų ir savo žvilgsnius kreipia "anapus" politinio horizonto. Savo gyvenamosios vietos šventumo jausmą sparčiai prarandančius graikus ima vienyti netikėjimas politinio gyvenimo būdo išskirtinumu. Radikalieji jų ideologai skelbia naujo, nomadiškos prigimties pasaulio, pradžią. Sofisto Gorgio iškeltos panhelenizmo idėjos įkvėptas (15, 180) Isokratas suformuluoja graikiškojo imperializmo doktriną ir veidmainiškai kursto visus savo tėvynainius pradėti šventąjį karą su Persija. "Aš primygtinai siūlau, - rašo jis savo garsiojoje "Panatėnų" kalboje, - visiems susivienyti, kad būtų galima steigti kolonijas šalyje, kuri tokia didelė ir derlinga. Visiems yra žinoma, kad jei mes pasidarytume nuovokesni ir baigtume savo vidinius kivirčus, tai greitai ir be vargo, niekuo nerizikuodami, užimtume ją. Ši šalis lengvai įkurdintų visus tuos, kuriems trūksta būtiniausių dalykų" (Panat. 14). Tarsi antrindamas, kinikas Diogenas iškelia judėti pasirengusių valkatų šūkį:

Aš esu kosmopolitas (Diog. VI, 63). Abiem atvejais klasikinis uždaro polio ir jam ištikimo piliečio idealas neatpažįstamai iškreipiamas. Pirmuoju atveju graikas buvo raginamas tapti naujuoju nusenusios persų imperijos šeimininku, o antruoju - bandyta įskiepyti mintį, jog tėvynė yra visur ir kartu niekur. Naujose aplinkybėse neatpažįstamą metamorfozę patyrė pati *vietos* samprata, jeigu tik miesto žmogui tinkama gyventi *vieta* apskritai buvo galima pavadinti Aleksandro Didžiojo žygio palapinę arba Diogeno statinę. Plutarcho perteikti Aleksandro žodžiai nejučia perša mintį apie giluminį šių asmenų sielų giminiškumą: "Jeigu nebūčiau Aleksandras, norėčiau būti Diogenas" (Plut. Aleks. 14). Šioje IV a. pr.Kr. epochų kryžkelėje Aleksandras ir Diogenas geriausiai perteikė du besiformuojančius pagrindinius helenizmo laikotarpio žmogaus archetipus: valdovo diadocho, mėginančio nuosavo būsto *sienas* išplėsti iki oikumenos ribų, ir išminčiaus filosofo, kuriam fizinės jo būsto ribos sumažėja iki užimamos vietos, tačiau visą kosmopolį pretenzingai aprėpia atsietą minties galia.

Atidžiai pažvelgus galima pastebėti, jog abu šie tipai akivaizdžiai atstovauja Aristotelio pateiktos *pilietinio gyvūno* formulės išvirkščiam vaizdui. Čia pravartu prisiminti: "kas iš prigimties, o ne dėl aplinkybių nėra pilietis, yra arba menkesnis, arba pranašesnis už žmogų (1253 a). Aristotelis primena, kad graikų istorijoje dar Homeras yra siūlęs vengti protingų būtybių "be giminės, be įstatymų, be židinio, nes būtent tokios prigimties žmogus trokšta karo" (ten pat 1253). Galima pasakyti, kad helenizmo laikotarpio personažų galeriją kaip tik ir aprėpia amplitudė, kurios priešinguose galuose regime *anižmogį* Aleksandrą ir *padarą* Diogeną. Nors į polio gyvenimą įsprausti tokio tipo žmonės jau nebepavyktų, tačiau juos lengvai galima įsivaizduoti puikiai sugyvenančius nepolitinėje visuomenėje, pavyzdžiui, pasaulinėje persų-makedoniečių monarchijoje, kuri galėjo pakeisti senąją achaimenidų imperiją. Ir jeigu kultūros srityje didysis Aleksandro sumanymas - **somaton metagogeia*** (20, 440) - Rytus pertvarkė pagal Vakarų lygmenį, tai socialiniu požiūriu vyko visiškai priešingas procesas. Po Aleksandro mirties 323-aisiais metais pr. Kr., nepaisant epigonų ir diadochų pastangų pristabdyti graikų asimiliaciją Rytų tautų maišymosi katilė, jų sąmonė vis labiau ir labiau orientavosi į Rytus. Kai I a. pr. Kr. Roma, kaip naujo pavyzdžio vakarietiška visuomenė, metė iššūkį Rytų despotijoms, vėlyvieji helėnai socialine prasme jau

* gr. "žmonių kūnų perkėlimas ir sumaišymas".

buvo tapę pačiais tikriausiais Rytų tipo barbarais, veltui mėginančiais vergiškąją proskinezę^{*} pridengti senąją graikų chlamidą.

III

Norint glaustai įvardinti graikų polio istorinį paveikslą ir kartu išvengti banalių liaupsių kalbant apie neprilygstamus jų kultūros pasiekimus, reikia išsiaiškinti bent du dalykus. Pirma, kuo remiantis galima manyti, jog graikų istorinė raida buvo lemtinga išimtis bendrame Rytų istorijos fone? Antra, kokie politiniai reiškiniai sudarė šią išimtį?

Prieš pradedant atsakyti į pirmąjį klausimą, būtina patikslinti keletą plačiai vartojamų sąvokų. „Miestas-valstybė“ ir „polis“. Abu pavadinimai paprastai suvokiami sinonimiškai, tačiau tarp jų yra didelių skirtumų, susijusių su nevienodu minėtų bendrijų brandos laipsniu. Polis yra tai, kuo miestas-valstybė galėjo tapti. Bet taip įvyksta tik dviejuose Mediterano pusiasaliuose: Apeninuose ir graikiškoje Balkanų dalyje. Be to, netgi čia paprastai būdavo išskiriamos kai kurios ne visai politinės šiaurinės graikų žemės - Lokridė, Aitolija ir Akarnanija (Tuk. Ist. I, 6) - ir niekad nebūdavo prisimenami žemės ūkiu besiverčiantys Epeiro ir Tesalijos graikai. Tuo tarpu visur kitur miestas-valstybė taip ir nepasiekia polio brandos, nors, kaip pažymi G.Childe'as, Mesopotamijoje *miesto revoliucija* įvyksta anksčiau negu kur nors kitur (4, 157). Visur, kur tik atsiranda miestai, jie pajungia aplinkines kaimų žemes, bet, išskyrus Apeninus ir Balkanus, ilgainiui, savo ruožtu, juos pačius pajungia vietinio *stabo* šventovės arba vietinio *vado* tvirtovės valdžia. Sudėtinga bronzos amžiaus *miestų* ūkio valdymo sistema ten greitai patenka į rankas žynių kastai, kuri dar iki Sargono didžiosios valstybės įkūrimo kiekviename Artimųjų rytų mieste įtvirtina smulkmenišką teokratinės oligarchijos režimą. Pradžioje miestų bendruomenės šventyklų ūkį sukūrė dėl savo reikalų, bet klastingas tvarinys įveikė nepaslankų savo kūrėją. Šventųjų biurokratų kasta Rytuose sugebėjo netgi pačias bendruomenes paversti klusniu baudžiaviniu karinės-teokratinės despotijos priedėliu - pasyviu įrankiu duoklėms išieškoti ir prievolėms skirstyti. Aktyvi ir visus reikalus sprendžianti bendruomenės prigimtis Rytuose buvo lemtingai palaužta. Bendruomeninio gyvenimo reliktai išliko tik žemiausiuose miesto

administravimo padaliniuose^{*}. (Susirinkimų aikštė galutinai tapo tik turgaus aikšte, o patys susirinkimai vykdavo tik atskiruose miesto kvartaluose.

Rytuose bendruomenės praleido savo istorinę galimybę *subręsti*, tapti poliais ir todėl amžiams sustingo suluošintoje vaikystės stadijoje. Tai, kas iš jų liko, buvo miesto bendruomenės parodija ir karikatūra.

Kita klausimo pusė susijusi su tuo, kaip gi patys graikai suvokė Rytų pasaulį. Reikia pažymėti, kad nuo seniausiųjų laikų iki pat V a. pr.Kr. graikai niekada nepabrėžė savo išskirtinumo. Veikiau priešingai - Graikija visada gana aiškiai garbino Rytus. Herodotas mena, jog beveik visus savo sakralinius dalykus graikai siejo su Rytais, daugiausiai su Egiptu, o seniausią Graikijoje Dodonos orakulą paprasčiausiai kildino iš tenykščių Tėbų (Herod. II, 52-55). G.Hegelis graikų pozityvią nuostatą, kuri skatino perimti rytietiškas svetimybės, apskritai laikė ypatinga graikų dvasios savybe (6, 252).

Pirmąjį Rytų ir Vakarų graikų susitikimą mitologinė ir istorinė atmintis sieja su Kretos sala. Iš čia kyla pagrindinės naujojo gyvenimo paskatos. Ko gero neatsitiktinai būtent Kretoje gimsta ir išauga vyriausias naujojo graikų panteono dievas Dzeusas (Apolod. I, 1), kuris iš čia pakyla kovoti su senąja chtoninių pabaisų - titanų - karta. Vėlgi toje pačioje Kretoje Dzeusas paslepia iš Rytų pakrantės pagrobtą žavingąją Europą^{**}, Finikijos miesto Tiro karaliaus Agenoro arba Foiniko dukterį (Hom. Il. XIV, 321). Šioji lemtinga pora pagimdo du naujosios eros herojus - Radamantą, tapusį nepaperkamo ir nepermaldaujamo teisingumo simboliu, ir Miną, su kurio vardu netgi atsargiai įvykius vertinantis istorikas Tukididas siejo garsiąją Kretos Talasokratiją, jos neginčijamą viešpatavimą jūrose ir Egeidės salų bei dalies žemyninių graikų miestų kontroliavimą (Tukid. I, 4). Tačiau nepaisant visų anksčiau minėtų tradicinių saitų, netgi baigiamojoje Kretos istorijos stadijoje tikrai graikiškas buvo tik jos gyventojų etninis substratas (13, 61-106). Pagal daugelį požymių tai buvo gana tipiška Rytų valstybė, kurią su Vakariais siejo nebent jos geografinė padėtis. Bet mus domina kaip tik socialinis šio klausimo matmuo. Ši graikų atmintyje įsirėžusi sala su puošnia rūmų kultūra, išbujojusia žynių biurokratija ir piramidine valdymo struktūra, kurios viršūnėje sėdėjo sakralinis monarchas, pasirodė esanti silpniausia grandis Rytų despotijų

* Graikiškas jų atitikimuo buvo „*demai*“

** Šis vardas kildinamas iš semitiško žodžio „*Ereb*“, kuris reiškia „*vakaras*“ arba „*sutemos*“.

* gr. „kritimas kniūpsčiomis prieš valdovą“.

grandinėje. Mitologinė- istorinė graikų tradicija, remdamasi atitinkamomis išraiškos priemonėmis, gana nuosekliai fiksavo visus su Kreta susijusius artėjančios socialinės griūties ženklus. Tesėjo pergalė prieš miksantropišką Rytų pabaisą Minotaurą, Labirinto dešifravimas ir pergalingas grįžimas į Atėnus buvo vaizduojamas kaip pirmasis talasokratijos nuosmukio požymis (Apolod. III, 15; Plut. Tes. 15).

Heraklis, keliaudamas pas amazones, nuverčia Paro saloje valdžiusius Mino sūnus (Apolod. III, 15). Beveik tuo pačiu laiku argonautai, plaukdami pro Kretą, sunaikina salą saugojusį, variu apsikausčiusį, milžiną Talą (Apolod. I, 9). Rodos, jog kaip tik iš to laikotarpio graikų atmintyje įstrigo būtent pastarasis vaizdinys, kurį vėliau panaudojo Platonas, vaizdingai apibrėždamas slogų nepaslankios karinės galios etaloną - garsųjį *vario sargą* (Valst. 415 c).

Taigi graikų mituose galėjo atsispindėti žinios apie istorijon įsijungiančias Šiaurės barbarų kariaunas, kurios žingsnis po žingsnio ėmė griauti per amžius nusistovėjusį rytietišką despotijų gyvenimo būdą. Tačiau reikia pripažinti, kad toksai, anot Hesiodo, geležies vis dar nežinojęs *herojų amžius* (Darb. ir dien. 158) senajai visuomenės struktūrai nepasiūlė jokios alternatyvos. Rytietiška atmosfera Graikijoje vėl atsigavo šį kartą pajungdama sau achajų pasaulį. Bambagyslė, saiščiusi graikus su Rytai, tebebuvo tvirta. Anų laikų pasaulyje ji vis dar sudarė organišką ir neatskiriamą jo dalį.

IV

Bronzos amžiaus pabaigoje istoriškai susiklostė didžiųjų valstybių, tiksliau kalbant, *didžiųjų karalių* pentarchija, kurią sudarė Egiptas, Hetija, Babilonas, Asirija ir *Achijava*, t.y. achajų sąjunga (13, 150). Ir tik XII a. pr.Kr. Artimuosius rytus užplūdusi paskutinė arijų genčių banga radikaliai sutrikdė istorijos raidos ciklą. Ji lemtingai sutapo su vadinamąja *geležies revoliucija*, kurios dėka istorijon įžengė individualumo jausmą kultivuojantis paprastas bendruomenės narys, apsiginklavęs pigiais bei efektyviais geležiniais ginklais, kuris ryžtingai atmetė sakralinės monarchijos pretenzijas į valdžios monopolį (7, 43). *Jūrų tautų* invazija pati savaime neturėjo nieko bendro su ypatingu *vakarietišku* raidos keliu. Tai buvo paprasčiausias karingų šiaurės beturčių žygis prieš turtingus pietų kaimynus. Bet būtent jo griauančiai energijai pavyko išgrįsti kelią

naujam gyvenimo būdai, kuris išardė visuomenės kastų tvarką, dinastinius ryšius tarp trijų kontinentų valdovų ir nusistovėjusią jėgų pusiausvyrą. Iš istorijos kalendoriaus dingo achajų ir hetitų valstybės, o Egiptas ir Babilonas nesugrąžinamai prarado anksčiau turėtą galios aurą. Valstybinės mašinos išardymas parodė, kad visuomenei tai yra sunkus laisvės išbandymas. Įvykių verpetas paprastus žmones netikėtai išplėšė iš sustingusio socialinio monolito ir kolektyvinio sąmoningumo erdvės. Giminės tapatybe pagrįsta senoji bendruomenė sparčiai iro, o jos nariai, nespėdami prisitaikyti prie greitai kintančių gyvenimo sąlygų, atsidūrė lig tol neregėtoje vertybių tuštumoje. Ir kaip tik tada, kai griuvimo pavojų pajutę bendro gyvenimo instinktai įsakmiai reikalavo ieškoti naujo gyvenimo būdo receptų, pirmąkart išsiskyrė Rytų ir Vakarų socialinės raidos keliai.

K.Jaspersas atkreipė dėmesį į keletą svarbių rytietiškos mąstysenos bruožų, turėjusių įtakos ratu besisukančiai jų istorijai: žmonės siekia pagerinti savo medžiaginę padėtį, bet daro tai be mąstymo pastangų, tarsi nepabudę. Mintis apie teisingumą bunda Egipte, Babilone ji dar ryškesnė, o Izraelyje apskritai pasiekia lig tol nepatirtų egzistencinių aukštumų, tačiau gyvenimo prasmės klausimų niekas nekelia: "susidaro įspūdis, tarsi atsakymas būtų dar prieš iškeltą klausimą" (10, 56). Čia ir sustojama. "Genties tradicijų išauklėtas protas, - panašiai pažymi G.Pomerancas, - suaugęs pačia savo struktūra, negalėjo įsikurti šalia tradicijos ir jos sakralines aukštumas įvertinti pagal taisykles <...>. Aptinkame matą, kuris padeda išmatuoti žmogaus gyvenimą, tačiau neaptinkame mato, kuris leistų matuoti Dievą" (19, 457). Tuo tarpu graikų sąmonėje toks minties perversmas pasirodė esąs įmanomas. Individualioji sąmonė čia sukūrė tokią saviraišką, kuri ilgainiui leido ją padaryti paskutine sprendimų priėmimo instancija ir sofisto Protagoro lūpomis pasakyti, kad būtent *žmogus yra visų daiktų matas* (Plat. Teait., 152 a). Suirutei praėjus, žmogus Rytuose leido save dar stipriau prikaustyti prie sakrališkojo valdžios universumo - panašiai kaip titanas Prometėjas leidosi prikaustomas prie Kaukazo uolos. Ir netgi dvylika laisvę mylinčių Izraelio giminių, valstybės jungo ilgą laiką sėkmingai vengusi Dievo išrinktoji tauta, iš paskutiniojo savo teisėjo su kvailu užsispyrimu reikalavo: *Duok mums karalių, kaip kad jį turi visos tautos* (1 Sam. 8, 5). Rytų pasauliui tolesnės raidos modeliu tapo imperija, t.y. būdas centralizuotai tvarkyti nuolatos karui pasirengusius gyventojus. Tik laikas parodys tą akimirką, kai ši milžiniška galybė į savo ginkluotą

glėbį turės surinkti visų Senojo pasaulio šalių ir žmonių likimus. Istorinė galimybė sukurti didžiąją valstybę ir vykdyti didžiąją politiką pirmieji pasinaudojo asirai. Maždaug 930-aisiais metais pr. Kr. Asirijoje prasideda dar nematytas karinės galios telkimas, o 883-aisiais m. pr. Kr. Ašurnasirpalas II-asis pradeda didžiuosius asirų žygius vakarų Azijoje. Tačiau mums rūpi ne istorinės tikrovės rekonstravimas, bet Rytų-Vakarų raidos tendencijų sugretinimas ir atliepiančių sąlyčio taškų paieška. Nors šiame kontekste graikų-asirų kontaktai buvo minimalūs, tačiau jų paviršiaus reljefas parodo keletą įdomių matmenų.

Pirma, žvalgybiniai konfliktai. Istoriko S. Lurje duomenimis, Kipro graikai 711-ais m. pr. Kr. įsikiša į konfliktą tarp Asirijos ir nuo jos atsiskyrusio filistinų miesto Ašdoto, palaikydami pastarojo pusę; 695-aisiais m. pr. Kr. graikus, mėginusius kolonizuoti Kinikiją, išveja Sinaheribo vadovaujama asirų kariuomenė; kitas jų karalius, Asarhadonas, sutriuškinęs Tirą ir Egiptą, 671-aisiais m. pr. Kr. nesėkmingai mėgina pavergti Jonijos graikus; 645-aisiais m. pr. Kr. Psametekas išveja asirus iš Egipto, pasinaudodamas samdinių - Jonijos piratų - kariuomene (14, 140).

Antra, pabėgėliai iš Rytų. Mitologinė ir istorinė graikų tradicija gana primygtinai teigia apie "kultūrtėrėgerišką" atvykėlių iš Rytų vaidmenį. Žymiausi liudijimai yra susiję su anksčiau minėtais seniausiais Graikijoje orakulais, persikėlusiais čia iš Egipto, ir su legendinėmis *Kadmo* dukrytėmis* - naujuoju alfabetu, kurį šis pabėgėlis atvežė iš Rytų (Apolod. III, 4, 1). Kadangi nėra galimybės (remiantis šiuo liudijimu) patikrinti ir surasti tikrąjį persekiojimų kaltininką, Asirija laikytina labiausiai įtikinamu prievartos šaltiniu. Kruvina asirų imperijos vienijimo politika privertė atkakliausius Artimųjų rytų žmones bėgti į Vakarus (24, 41). Pavyzdžiui, 814-aisiais metais pr. Kr. princesės Elišos vadovaujami Tiro ir Kipro bėgliai vakarų Mediterane įsteigia Kartaginą", kuri išplėtojo, anot Aristotelio, pačias įspūdingiausias miesto-valstybės ir polio tradicijas (Arist. Pol. 1273 a-b). Isokratas taip pat užsimena apie miglotos kilmės socialinį kataklizmą, kuris iškiliausius Rytų pabėgėlius padarė autoritetingais graikų pasaulio vadais: "Ankstesniais laikais barbarai, patyrę pralaimėjimą savo šalyje, ėmėsi vadovauti helėnų miestams. Taip Danajas, pabėgęs iš Egipto, pradėjo vadovauti Argui; sidonietis Kadmas tapo Tėbų karaliumi,

Karijos gyventojai užėmė salas, o Tantalo sūnus Pelopass ėmė vadovauti visam Peloponesui!" (Pagyr. Hel., 67). Lyginant su katastrofiškais imperialistinės asirų politikos Rytuose padariniais, dar labiau išryškinusiais senąją valdžios despotiją ir valdinio bejėgiškumą, gyvenimas Vakaruose žengė visiškai nepanašiu raidos keliu. Netgi atsižvelgiant į anksčiau minėtas išlygas, po dorėnų įsiveržimo graikai keletą amžių gyveno atskirai - tarsi išbraukti iš bendrosios istorijos, tarsi priversti vegetuoti patys sau. Gali kilti klausimas, kodėl naujoji Asirijos imperija, turint galvoje jos grobuonišką politiką, graikų pasaulio, galima sakyti, nelietė. Daug ką čia paaiškina tulžingos ironijos savo paties atžvilgiu kupini išvyto Spartos karaliaus Demarato žodžiai: *neturtas Heladoje yra nuo amžių* (Herod. VII, 102). Todėl skurdžioje savo žemėje graikai, išvengę įdėmaus asirų milžiniškos valstybės žvilgsnio, galėjo įgyvendinti pačius netikėčiausius socialinius eksperimentus. Šitaip graikams, be išorinio trukdymo pavyko užbaigti "tamsiaisiais amžiais" prasidėjusį unikalų "socialinės fermentacijos" procesą, kuris sukūrė lig tol nežinomą nehierarchinės uždarnos miesto bendruomenės organizacijos formą, vadinamą *polio* vardu. Lyginant su tuo pačiu metu Rytuose atsiradusia universaliaja imperija, uždaras graikų polis atrodė esąs tikras nesusipratimas, atsitiktinė istorijos klaida, lemtingai besitęsianti nuo VIII -ojo iki IV-ojo a. pr. Kr. Aleksandras Didysis įdėjo daug pastangų, kad ši organizacinė klaida būtų ištaisyta, tačiau jo sumanymas pavyko tik iš dalies. Prieš sugriaunant neklusnių polių sienas, pastarieji spėjo helenizmo epochos žmonių atmintyje palikti nuostabaus atminimo sėklą ir tęsti nesunaikinamą idėją.

V

Atsakant į antrąją temos klausimą - kokie politiniai reiškiniai sudarė polio išskirtinumą - patogumo dėlei pravartu jį suskaidyti į du politinės brandos lygmenis. Tai - politinės sąmonės atsiradimas ir politinės savimonės atsiradimas. Iki V-ojo a. pr. Kr. pradžios graikai suformuoja sunkiai išdildomą politinę sąmonę, kuri atspindi polio gyvenimo ypatumus, o po epochos svarbos - dvasios istorijos požiūriu - Salaminio mūšio gimsta jau visiškai neišnaikinama graiko-europiečio politinė savimonė, Rytų ir Vakarų nesuderinamumą padariusi programiniu politikos, religijos, kultūros ir ekonomikos lozungu.

Ką gi graikai laikė politine sąmone? K. Jaspersas

* Kėdem semitų kalba reiškia "Rytai".

** Kart Hadašt - Finikijos gyventojų kalba reiškia "Naujasis miestas".

yra pažymėjęs, kad ne religija ar kultūra, bet *laisvi valstybiniai dariniai sukūrė graikų dvasią* (10, 86). Tuo laikotarpiu, kai du anksčiau minėti reiškiniai senovės graikų pasaulyje buvo labiau panašūs į *universalijas*, politika išryškėjo kaip *individualijų* forma. Ji buvo neatsiejama nuo vietos dvasios ir atspindėjo paprastai tik vienai kuriai nors žmonių grupei būdingą etosą. Politinis partikuliarizmas ir įstatymų įvairovė paradoksaliai susiejo jokios privalomos vienovės nepripažįstantį graikų pasaulį. Patys graikai manė, kad jų politinio gyvenimo unikalumą Rytų atžvilgiu perteikia du veiksniai: išmintis (*sofija*) ir įstatymai (*nomai*) (Aisch. Pers. 241; Herod. VII, 102). Polis galėjo susidaryti tik kaip jų tarpusavio sąveika. Net patys geriausi įstatymai patys savaime niekaip nebūtų galėję išjudinti šios horizontaliais ryšiais pagrįstos savivaldos sandaros. Čia, pasak J.-P. Vernanto, "visi piliečiai laiko save vienos, vidujai keičiamos, sistemos nariais, kuriems pusiausvyra yra įstatymas, o lygybė - norma" (24, 80). Politinė išmintis ir įstatymų laikymasis sudarė tikrąją polio galią, kurią apibūdina piliečių savarankiškumas, agonistikos dvasia ir neprievarstinis bendruomenės solidarumas. Laisvo gyvenimo būdo privalumus graikai įvertino anksti. Tuo tarpu apie žmones, gyvenančius ikipolitinio, anoniminio mentaliteto stichijoje, Aischilas rašė:

...jie žiūrėdami anksčiau žiūrėjo veltui,
Taip pat klausydami jie nieko negirdėjo.

(Prik. Promet. 482-483)

Išmintis ir įstatymai graikams pasidaro reikalingi tada, kai jų kasdieniniame gyvenime galutinai išnyksta visi sakralinės monarchijos ženklai. Nuo šio akimirkos visi susirinkusieji miesto aikštėje patys kuria bendrąją politinę valią. Naujojo pobūdžio įstatymus pirmasis išleido Solonas iš Atėnų 594-aisiais metais pr. Kr. Tai buvo lygiateisių piliečių tarpusavio bendravimą reguliuojančios taisyklės (5, 89). Pažymėtina, kad Zaleuko, Charondo ir Drakonto įstatymai, nors išleisti ir anksčiau, polio interesus tenkino ne visiškai, kadangi teisiniu požiūriu vis dar skirstė piliečius į dvi nelygiateises klases - aristokratus ir paprastus bendruomenės gyventojus. Tuo tarpu Solonas ne tik sulygino piliečius įstatymų atžvilgiu. Jo pateikta *eunomijos** samprata buvo organiškai susijusi su *politinės išminties* praktika (25, 89-90). Išmintis Solonui - tai ne tik sugebėjimas suvokti *teisingumo* (dike) esmę, bet taip pat nė kiek nemenkesnis sugebėjimas palaikyti *pusiausvyrą* tarp įvairių

politinių grupių ir stiprinantis visuomenę *vidurio* linijos laikymasis. Tačiau tai nėra mechaniškas žmonių sulyginimas. Soloniška nuostata pasitenkina piliečių lygybe įstatymų atžvilgiu ir teisine jų gynyba. Ji nedaug kuo susijusi su radikaliai demokratišku Kleisteno *isonomijos** principu, kuris būtinai reikalavo tolygaus piliečių dalyvavimo visose politinėse procedūrose (17, 19). Solonas perspėja atėniečius, kad įstatymai patys savaime polio anaipol nesutvarko. Taip padaryti gali tik jų besilaikantys žmonės (Diog. Laert. I, 64). Graikų politinėje poezijoje pamažu subręsta mintis, jog gera yra tai, kas išvengia priešiškų. *Vidurys dievams patinka*, - skelbia Solono populiarintojas dramaturgas Aischilas (Eum. 527). O geriausiai sutvarkyta šio vidurio politinė išraiška esanti Areopagas - miesto seniūnų tarybos kalva, kurioje praeitis kalbasi su dabartimi (Eum. 681-707). Solonas, siekdamas suderinti piliečių nuomones, šiek tiek anksčiau buvo pasiūlęs netgi dvigubą tarybų mechanizmą - Areopagą ir Bulę ("400-ųjų tarybą") - kuris, anot to paties įstatymo leidėjo, visuomenės laivą turėjo palaikyti dėka dviejų inkarų (Plut., Sol. 19). Dera prisiminti, jog dviejų rūmų parlamentas išsivysčiusiose Vakarų šalyse yra netiesioginis Solono sukurtos sistemos įpėdinis. Atlikęs visas jam pavestas politines priedermes, Solonas leidosi kelionėn po Rytų šalis ir tai, ką ten išvydo savo akimis, dar labiau sustiprino jo tikėjimą politinės sąmonės privalumais. Garsiajame pokalbyje su Lidijos karaliumi Kroisu Solonas atskleidžia pilietiskai gyvenančio paprasto žmogaus **credo**, atsisakydamas tapatinti laimę su antžmogiškos didybės troškimu: "Helėnams dievas leido pajusti saiką visuose dalykuose. Dėl šito saikingumo ir mąstymas mums būdingas, sakyčiau, nedrąsus, ir, ko gero, prasčiokiškas, be didybės, ne toks kaip karaliaus." (Plut. Sol. 27).

Nepaisant akivaizdžios politinio gyvenimo būdo specifikos, iki pat didžiojo susidūrimo su persais graikai gana miglotai suvokė savojo istorinio kelio unikalumą. Net jeigu kas ir suvokė jį, tai visiškai nesistengė šito pabrėžti. Visų žmonių vienos lemties pirmenybė vis dar buvo stipresnė už norą išsiskirti. Nesibaigiančios polių tarpusavio rietenos graikams kėlė daugiau rūpesčių, negu kažkokia neapibrėžta grėsmė iš Rytų. Sąmonės orientacijai pakeisti reikėjo neįtikėtinai stipraus sukrėtimo. Ir tokia šoko priežastis netikėtai sukėlė pats Rytų pasaulis, karinės ir ideologinės invazijos priemonėmis iniciuodamas vakarietiško mentaliteto gimimą.

* gr. "gerai sutvarkyti įstatymai".

* gr. "lyginantys įstatymai".

Bronzos amžiuje visi karai be išimčių buvo grobiamieji, persmelkti kolektyvinio egoizmo interesų. Geležies amžiuje, išjudindami ir įtraukdami gyventojų mases, karai vis dažniau ėmė įgauti ideologinį atspalvį. Persai pirmieji pradėjo kariauti, jeigu taip būtų galima pasakyti, vardan... taikos, kad tarp tautų neliktų piktinančių skirtumų ir jos visos gyventų vienoje universalioje valstybėje, suburtos vienos didžiosios persų tautos, šviesos dievo Ahura Mazdos ypatingos malonės dėka mokančios atskirti, kas visiems žmonėms yra gerai, ir kas blogai.

Tautinio uždarmo ribas griauianti pasaulio vienijimo tendencija VI a. pr. Kr. besąlygiškai įsitvirtino Artimųjų rytų istorijoje. Greitai pasibaigė keliasdešimt metų trukęs imperijos tarpinis valdymas, kurį sukėlė Asirijos teroro baimė, ir naujai iškilusi Persijos didžioji valstybė nutraukė senų ir iškilių Rytų valstybių egzistavimą. Pranašas Danielius savo regėjimuose kalba apie keturias tarpusavy kovojančių plėšrių pabaisų karalystes, kurios naujai iškilsiančiame pasaulyje *bus ištrintos ir sunaikintos iki galo* (Dan. 7, 17-26), o pranašas Izajas persų karalių Kirą atvirai vadina *Viešpaties pateptuoju, kuris paverss tautas ir pajungs karalius* (Iz. 45, 1).

549-aisiais m. pr.Kr. istorija baigėsi Medijai, 546-aisiais m. pr.Kr. - Lidijai, 539-aisiais m. pr. Kr. - chaldėjų Babilonui, o 525-aisiais m. pr.Kr. buvo nutraukta ir trijų tūkstantmečių Egipto valstybingumo tradicija. 538-aisiais m. pr.Kr. Kiras paleidžia iš *Babelio nelaisvės* žydus. Bet į *pažadėtąją žemę* iš tremties grįžta jau ne senoji hebrajų tauta, o naujoji religinė judėjų bendruomenė. Religinio-politinio persų mesianizmo įkvėpta naujoji tvarka nepakentė jokių suvaržymų, niekino tautinį uždumą, o kartais ir visai atvirai tyčiojosi iš jiems neįprastų vietinių papročių (Herod. III, 37-38). Natūraliai susiklosčiusios žmogiškosios aplinkos reljefo persai buvo linkę nepaisyti, nes jų pačių gyvenimo būdas rėmėsi jau ne organiška istorine tradicija, o, A.Weberio žodžiais tariant, nežemišku didybės kupinu *kosminių-moralinių dualizmu* (26, 109). Tai nestabdė sąmonės individualėjimo proceso, bet slėgė jį ir neišvengiamai iškreipė - dėl savojo autoriteto svorio. Magų pasaulėžiūroje viskas tapo kosminės tvarkos (*Spenta Mainyu*) ir chaoso (*Anhra Mainyu*) kovos lauku. Ši nuolatos veikianti įtampa tarp priešiškų būties sągalių iš žmogaus reikalavo karštligiškai ieškoti tiesos ir šviesos stovyklos pozicijų. Išaukštintas atsakomybės už *tiesą* jausmas gniuždančiai veikė žmogaus dvasinės saviraiškos spontaniškumą, todėl vienintele galima

gyvenimo įprasminimo priemone galiausiai tapo istorinio fatalizmo išpažinimas. Pasaulis pats savaime persams buvo svetimas. Jį dar reikėjo nugalėti - dėl *gerio* tikslų.

Graikų pasaulėvaizdis atrodė tikra viso to priešingybė. Kiekvienas polis čia išreiškė tobulą uždaro pasaulio paveikslą. Užtenka paskaityti Pausanijo *Helados aprašymą*, kad vaizdžiai pajustum, jog kiekvienos žemės lopinėlis buvo tiesiog kupinas hilozoistinių kalnelių, giraičių ir vandenų, sklidinai prisodrintas šventovių, herojų kapų ir mitų dvasia. Palyginus abi pasaulėžiūras, išryškėja visos persų religijos nežmogiškumas ir stačiai antžmogiškas jos reikalavimų pobūdis. Savo dievus, priešingai helėnams, pasak Herodoto persai *įsivaizduoja ne pagal žmogaus pavidalą*. Aukščiausiu savo dievu jie vadina visą dangaus skliautą (Herod. I, 131). Svarbiausias religijos elementas - privaloma malda už karalių, atliekama prižiūrint magui (Herod. I, 132). Tuo tarpu graikai, nežinodami, jog reikia kniūpsčiomis pulti priešais *dievo išrinktąjį* valdovą ir bijoti virš visuomenės stovinčios uždaros žynių kastos, ir toliau atkakliai įsikibę laikėsi savo senųjų antropomorfinių dievų - nors išdykusių ir amorių, bet nuspėjamų ir jaukių.

Su graikų pasauliu persų imperija susidūrė VI-ojo a. pr. Kr. pabaigoje. Rytams pavojingai priartėjus, pastarieji graikų akyse greitai prarado iki tol turėtą patrauklumą ir žavesį. Kas iš tolo atrodė kaip pasakų šalis, išvydus iš arčiau pasirodė esanti kraują stingdanti didžiulės antžmogiškos valstybinės mašinos fizionomija. Pirmą natūrali Jonijos graikų reakcija, priartėjus pavojui iš Rytų, buvo noras bėgti. Bėgti kuo toliau į Vakarus, kur gerovės niekas negarantavo, bet niekas taip pat nesikėsino ir į jų laisvę. Pavojus užgriuvo visus ir kiekvieną iš jų. Nuo atsilenkančių Rytų bėgo visos tautos, palikusios žydinčius miestus. Persų invazija privertė kraustyti netgi visus polius - Fokiją ir Tėją (Herod. I, 168). Bėgo šeimos ir atskiri žmonės, palikę rūkstančius namų židinius ir tėvų kapus. Vėliau, po nesėkmingo sukilimo prieš persus, nauja geriausių Jonijos žmonių banga visiems laikams apleido persų pavergtą tėvynę ir iš kraujuose paplūdusio rytų graikų pasaulio patraukė link vakarų graikų žemių, praturtindama vietos žmones ištobulinta Jonijos dvasia. Religinis reformatorius ir originalus mąstytojas Ksenofanas kartu su savo tėvynainiais buvo priverstas bėgti Elėjon (Diog. Laert. IX, 18), kur jis įkūrė garsią to paties pavadinimo filosofinę mokyklą. Graudus tremtinio intelektualo paveikslas, pavaizduotas Ksenofano elegijose, perteikė toli gražu ne tik jo paties

nelaimingą dalį:

*Štai apie ką žiemos laiku derėtų kalbėti
Guolyje minkštame prie židinio sočiai pavalgius,
Vyną saldų gurkšnojant ir užsikremtant žirniais;
Kas tu esi ir iš kur? Kiek metų dabar tau mielasai?
Kokio amžiaus buvai, kada užgriuvo mus Medas?*

Ksen. Eleg., Fr.22.

Antroji reakcija į Rytų despotijos pavojų buvo ne tokia karštingiška ir labiau apgalvota. Ją buvo galima nusakyti kaip genialų dviejų iš *septyneto graikų išminčių* bandymą patobulinti polio sistemą, mėginant suderinti tiesioginį pilietišumą su tautinės vienybės ir atstovaujamo valdymo idėjomis, kad šitaip būtų galima atsispirti imperijos užmačioms. Mileto išminčius Talis ragino jonėnus sudaryti *Tėjo polyje (mat Tėjas esąs Jonijos viduryje) buleuterioną**, o kiti poliai turėtų tik tokią įtaką, kokią dabar turi demai** (Herod. I, 170). Tuo tarpu Prienės išminčius Biantas davė labiau įprastą ir mažiau revoliucingą polio atžvilgiu patarimą: Jis siūlė visiems jonėnams susirinkti, plaukti Sardinijon ir ten įkurti vieną didžiulį jonėnų polį (Herod. I, 110). Tačiau šie sprendimai, o ypač Talio pasiūlytas, dėl radikalaus kėsinosi į atskirų polių vientisumą ir laisvę buvo pernelyg toli pralenkę savo laiką ir graikai negalėjo jų priimti.

Reikia pažymėti, kad Jonijos graikų patirta politinė katastrofa vis tik nesukūrė nieko panašaus į nuolatines antibarbariškas-antipersiškas nuotaikas. Pralaimėjimo kartėlis, matyt, nėra tas jausmas, kurio pagrindu galėtų rasti nekenčiamų svetimybių visiško atmetimo reakcija ir išaugti save pačią grindžianti heleniškai europinė politinė savimonė. Netgi priešingai, *medike eparchija* - medų (persų) viešpatavimas - neilgai trukus Jonijos žemėje buvo priimtas su aiškiu palengvėjimu. Palaimingo grįžimo į ankstesnės už politinę būseną vaikystės nuotaika neįtikėtina greitai ir lengvai išstūmė priedermę patiems laikytis pilietinės atsakomybės už kasdieninį polio saugumą ir gerovę. Pasak Herodoto, "jonėnams persai daugiau nieko blogo nepadarė, priešingai, jie padarė netgi gerų dalykų: Sardų valdytojas Artafrenas susikvietė visus polių pasiuntinius ir privertė jonėnus tarp savęs susitarti (išskirta cituojant - R.K.) <...>. Tos taikingos priemonės nuramino Joniją" (Herod. VI, 42). Nelaisvės pagimdyta taika koja kojon

žengė kartu su pragmatiška kolaboravimo dvasia. Ir netgi tada, kai karas tarp Rytų ir Vakarų įsiplieskė labai rimtai, o Balkanų graikai persų pusėje esančių jonėnų prašė bent jau būti blogais kariais (Herod. VIII, 22), šie vergiškai ištikimai tebeklausė savo šeimininkų (Herod. VIII, 85).

VI

Politinė graikų savimonė atsirado tik europinėje jų pasaulio dalyje, o didžioji Azijos imperija nesąmoningai pati tapo Europos idėjos gimimo pribuvėja. Tai, kad persai numojo ranka į visus graikų politinius prietarus ir jų taip mylimą nepriklausomą gyvenimo būdą, parodė dar iki visų karo veiksmų paskelbtas arogantiškas persų karaliaus Kiro Didžiojo atsakymas į Spartos pasiuntinio perspėjimą neužkabinti graikų: "Aš nebijau tokių žmonių, kurie savo polio viduryje turi tam tikrą vietą, kur susirinkę prisiekinėdami vienas kitą apgaudinėja. Jeigu liksiu gyvas, jie bus priversti šnekėti ne apie jonėnų, bet apie savo reikalus" (Herod. I, 153). Suvienodinusi Azijos žemes nuo Lidijos iki Indijos ir kultūrinę istorinę Afrikos dalį, Europoje persų imperija susidūrė su dviem aistringai laisvę mylinčiom tautom. Tai buvo miesto gyventojai graikai ir stepių klajokliai skitai. Neatsitiktinai Aristotelis būtent juos turėjo omenyje, kai kalbėjo apie Europos gyventojų aršumą ir laisvės meilę (Pol. 1327 b). Persų imperinės valstybės požiūriu, tai buvo du nenormaliai išsirutulioję visuomenės tipai. Graikai, jų manymu, savo žemę ir vandenį t.y. savo suverenitetą, visiškai nepateisinamai brangino labiau už pragmatišką politinės valios išsižadėjimą ir mainais įgytą beveik neribotą Rytų prekybinę rinką. Tuo tarpu skitai persams buvo tarsi nemalonus priekaištas apie jų pačių dar taip neseniai turėtą neribotą klajūniškos praeities laisvę ir negrįžtamai prarastą archainio žmogaus sugebėjimą būti bet kuo ir gyventi bet kur. Dykroje atsiųstas skitų perspėjimas persams - mokytis išlikti, skraidant kaip paukščiams, rausiantis kaip pelėms ir nardant kaip varlėms (Herod. IV, 132) - skambėjo su tokia piktdžiugiška ironija, jog suglumino net persus, kiekvieną svetimą žemę laikančius potencialia savo tėvyne. Čia būtų galima įžvelgti dvi (persų požiūriu) negatyvias antropologemas: graikiškąją - per didelį prisirišimą prie vietos, ir skitiškąją - per menką prisirišimą prie vietos. Persų imperija save suvokė kaip savotišką tarpininką, galintį atmesti abu aukščiau minėtus kraštutinumus.

Tuo tarpu graikai, anot Aristotelio, patys save laikė geruoju viduriu tarp Azijos barbarų ir laisvųjų

* gr. tarybos rūmai.

** gr. savivaldą turinčios kaimų, o vėliau - ir miesto kvartalų bendruomenės.

Šiaurės Europos barbarų, kurių prototipu paprastai būdavo laikomi skitai (Pol. 1327 b). J.Burckhardtas, savo garsiojoje *Graikijos kultūros istorijoje* išsamiai išanalizavęs graikų ir kaimyninių tautų mentalitetą, pateikė apibendrintą to meto graikų požiūrį į barbarus vaizdą: skitų valstybės esanti panaši į gyvūnų „valstybes“. Visame jų elgesyje aptinkama kolektyvinė vientisa forma ir trūksta individualaus agonizmo dvasios, nors patys skitai yra drąsūs ir neišlepi (3,189-190). Tuo tarpu Rytų barbarai yra rafinuota ir ištižusi kolektyvinė visuma, tačiau ją sąlygoja ne prigimtinis tautos gyvenimo bendrumas, o dirbtinai įskiepyta kastų tvarka ir visiškas valdovo despotizmas (ten pat, 191).

Graikų ir persų mentalitas parodo skirtingas erdvės pažinimo ir perėmimo problemas. Graikų polis - tai uždaro vietos pasaulis. Begalybės principo nevertino ne tik graikų politikai, bet ir filosofai. Jau nuo Talio ir Pitagoro laikų pasaulis buvo įsivaizduojamas kaip baigtinis medžiagos kiekis, išsidėstęs pagal kelis, į centrą orientuotus ratus (Fil. Ist. Chrest., 29). Visa graikų kultūros architektonika atsisakė peržengti *genius loci* principą ir jo natūralias ribas. Joje išliko būties pajautą laipsniškai įvietinantys išcentriniai sienų ratai: dievo-globėjo statula, jo teofanija - peripteras, jo epifanija - portikas, ir be to, polis kartu su valstybės dievą išpažįstančiais piliečiais (12, 101).

Tuo tarpu persų imperija - tai atviros begalybės pasaulis. Visą jų istoriją nedviprasmiškai ženklino erdvės užkariavimo patosas. Tiesioginiu iššūkiu gamtai, bandymu peržengti visas įmanomas ribas ir sugriauti visas žinomas užtvartas, galima būtų laikyti ne tik Arabijos apiplaukimą bei planuotą Sueco perkasimą ir šiaurinį Juodosios jūros apėjimą. Giliausiai žmonių atmintyje įsirežęs iššūkis nesvetingai gamtai buvo garsieji *pairidaeza** - tiesiog dykumose pasodinti amžinai žaliuojantys ūksmingi sodai (1, 76). Graikų manymu, persų galybė, savo kariuomenės judėjimo kelyje Helesponto tiltu sujungdama Aziją su Europa (Aisch. Pers. 723) ir perkasdama Atono sąsmauką (Herod. VII, 22-24), peržengė antžmogiškos puikybės ribas ir pažeidė dievų nustatytą pasaulio tvarką. Pastarąją graikai buvo linkę sieti su istoriškai susiklosčiusiu geopolitiniu jėgų balansu. Anot Aischilo, persams dievai ir lemtis esą skyrė viešpatauti sausumoje. Tuo tarpu graikams, kaip nesunku numanyti, belieka būti jūrų valdovais (Aisch. Pers. 102-106).

Apie 80 milijonų gyventojų turinti Persija

pasiuntė Heladon kariuomenę iš dviejų žemynų ir 46 tautų - nuo indų iki etiopų. Tai buvo tikras tautų kraustymasis (9, 118). Arba pasaulių karas. Visa Helada neprilygo ir vienai atskirai Persijos satrapijai. Aischilas, graikų-persų karų dalyvis ir liudininkas, pažymi įdomią stiprėjančios persų megalomanijos savybę. Karalių Darėją jis laiko dar įprastu valdovu, beje, kaip ir jo konfliktą su Atėnais, kuris baigėsi Maratono mūšiu (Aisch. Pers., 554-5). Dėl Aziją ištikusios katastrofos 480-aisiais metais pr. Kr. Aischilas kaltina būtent Kserksą, prieš graikus pradėjusį tikrą ideologinį karą (Aisch. Pers., 548-552). Pradėdamas žygį, Kserksas simboliškai aplankė prieš 800-us metų achajų sugriautus Priamo rūmus, o jo *magai atliko nuliejimo [ceremoniją] Trojos herojams* (Herod. VII, 43). Nebuvo jokių abejonių, jog persai sumanė mesti istorinį Rytų iššūkį Vakarams. Šis idėjiškai motyvuotas atpildo veiksmas buvo detalai parengtas ir nepaliko graikams jokios galimybės pabėgti ar kaip nors kitaip išsisukti. Rytų stovykloje Persijos imperija koordinavo savo jėgas su iš Azijos kilusia Kartaginos jūrų galybe, kad visi graikų poliai vienu metu iš dviejų pusių patektų į spąstus ir būtų galutinai sunaikinti kaip nuo Rytų pasaulio organiškai besiskiriantys svetimkūniai (Herod. VIII, 165-167). Persijos valdantieji sluoksniai tapo savo pačių formuojamos jėgos demonstravimo ir panaudojimo politikos įkaitais. Akivaizdu, kad didybė įpareigoja. Pagrindinis imperializmo šauklys Mardonijas kalba karaliui apie būtinybę pulsti Europą, kitaip valdiniai mūsų negerbs (Herod. VII, 5). „Juk būtų baisu, jei mes, paverę sakus, indus, etiopus, asirus ir daug kitų galingų tautų, nieko blogo persams nepadariusių, o vien tik norėdami padidinti savo galybę, paliksimė nenubaustus helėnus“ (ten pat, VII, 9). Sušauktos kariuomenės apžiūroje Karalius Kserksas atvirai pasako, kad jo šaliai tiesiog būtini tolesni nukariavimai vardan naujos šlovės ir turtų. Kaip tik tada galutinai išryškėja pasaulinės valstybės apoteozė. Su būtinu Helados (ir Europos) nukariavimu Kserksas susieja galutinius Rytų ekspansionizmo tikslus: „...persų šalies ribas pastumsime iki Dzeuso eterio. Saulė daugiau nematys jokios žemės, kuri būtų mūsų šalies kaimynė, nes, jūsų padedamas, visas šalis sujungsiu į vieną ir pereisiu per visą Europą“ (ten pat, VII,8).

Tačiau Salamino kautynėse įvyko stebuklas - istorinis akibrokštas, kurio, regis neturėjo būti. Dovydas dar sykį nugalėjo Galijotą. Milžiniškos, *botagu varomos* (ten pat, XII, 56) persų kariuomenės akivaizdoje kilęs egzistencinės grėsmės jausmas tarsi naujai pertvarkė ir sustygavo išradinę

* Šis Avestos teksto žodis, įgavęs sugraikintą „paradeisos“ formą, Vakarų civilizacijos istorijoje vėliau tapo rojaus simboliu.

ir precizišką, tačiau nuolat chaotiškai besiblaškanti polių gyvybingumo potencialą. Atsiskleidė politinės formos pranašumas prieš gaivališką materiją. Lakedaimono tremtinys Demaratas, perspėjęs Kserksą, jog šis valdo masę vietoj jėgos ir minią vietoj kariuomenės, negailestingai taikliai nusakė: “persų *pražūties priežastis - pati didybė*” (Sen. Apie. ger. VI. XXXI). Graikų kovų už laisvę metu, - pažymi J. Burckhardas, - galutinai įsitvirtino polio santvarka, o jo organizacijos dėka pasiekta pergalė prieš persus leido graikams suvokti savo savitumą ir pranašumo prieš Rytus jausmą (2, 192). Tačiau graikų pergalė rodo ir pikta lemties ironiją: įveikę persų galybę ir didybę, graikai greitai patys tapo šio jausmo paveldėtojai. Iki susidūrimo su Rytai graikų tautos vienybė priklausė nuo kiekvieno polio geros valios ir savarankiško pritarimo. Šios vienybės išraiška buvo vadinamoji *amfiktionija* - laisvanoriškas Graikijos polių religinis-politinis susivienijimas, sudarytas labiausiai gerbiamo graikų dievo - Apolono - kultui pagerbti. Buvo dvi pagrindinės amfiktionijos: Delfų ir Delo. Atrodė, jog graikų dvasinės vienybės jausmas, graikiškumo triumfas, gimė rytojaus dieną po Platajų mūšio. Imta kalbėti apie visos Graikijos *išsivadavimo* šventę, *eleuteriją*, kuri turėjo būti švenčiama Platajuose kas penkeri metai. Tačiau netgi pati graikų karinė sąjunga subiro anksčiau negu krito paskutinė persų tvirtovė Europoje 470-aisiais metais pr. Kr. (9, 130). Karų kūryboje amfiktionijos tipo sąjungą nustumė būtent karinio tipo susivienijimas - *simachija*, kuri, Aristotelio manymu, jau dėl pačios savo prigimties negalėjo skatinti piliečių dorybės ir gerovės, o tenkinosi tik žemesniųjų žmogaus interesų - tokių kaip egzistencinis ir teisinis saugumas - palaikymu (Pol., 1280 a-b). Simachijoje, nepaisant jų narių formalios lygybės, didžiausia vertybė buvo laikoma jėga, todėl hegemonija, t.y. politinės ir karinės iniciatyvos galia, visada priklausė, pasak Aristotelio, stipriausiajam, *panašiai kaip nusveria didesnis svoris* (Pol. 1261 a). Tokia politinį gyvenimo būdą formuojanti galia buvo 518-aisiais metais pr. Kr.

nusistovėjusi Peloponeso simachija, jos pagrindu labiau išplėtotą 481-ųjų metų pr. Kr. Helados simachija ir 478-aisiais metais pr. Kr. iškilusi pirmoji jų priešybė - Delo simachija, po 449-ųjų metų pr. Kr. Kalijo taikos su persais tapusi atviru Atėnų įrankiu jų imperijai sukurti. Be to, atsirado bandymų naujai gimusių graikiškąjį imperializmą pridengti ir tradicinio religijos kulto skraiste. “Periklis, norėdamas, kad tauta būtų dar *išdidesnė* ir didesnių dalykų siektų, 456-aisiais metais pr. Kr. pasiūlė įkurti amfiktioniją Atėnuose” (Plut. Per. 17). Spartos karalius Agesilajas, prieš pat Persijos užpuolimą, Bojotijos Aulidėje 396-aisiais metais pr. Kr. pamėgino Agamemnono pavyzdžiu surengti aukojimą *kaip visos Graikijos vadas* (Plut. Ages. 6). Abu bandymai sužlugo, pasipriešinus kitiems graikų poliams. Pelių dvasia neįtikėtinai sunkiai ir lėtai skyrėsi su savuoju kūnu. Šia tema yra išlikęs niūrus Isokrato komentaras: “Prasikaltęs žmogus miršta tikriausiai dar iki tol, kol jį pasiekia atpildas, o štai poliai, savo nesugebėjimu numirti turi iškęsti žmonių ir dievų kerštą” (cit. p. 2, 168). Helenizmo epochos graikai gerai suprato, kad kiekybiniu požiūriu imperijos tipo valstybė savo terpėn gali įtraukti polį taip pat sėkmingai, kaip ir polis kadaise buvo įtraukęs kaimą ir kiemą. Tačiau kokybiniu požiūriu žemesniųjų struktūrinių padalinių įjungimas į polį reiškė didesnę ar mažesnę jų vienijimąsi, o polio įjungimas į imperiją galėjo būti tik jo asimiliacija ir išnykimas Rytų tautų lydymo katilė. Tuo tarpu didelio, vienas kito nepažįstančių žmonių skaičiaus graikų polis suvienyti negalėjo, norėdamas išlikti savimi ir netapti maža imperija.

“Šiuo požiūriu *antikinę Graikiją beveik būtų galima palyginti su miniatiūrine Europa*” (8, 47). Todėl, kai politinės laisvės principai susidūrė su išorine tikrove, graikai pasidavė likimui - tol, kol Roma sudaro būdą, kuris leido padalinti politinės laisvės kompetenciją tarp visuotinybę išreiškiančios piliečių *respublikos* ir atskirybės etosą palaikančių atskirų miestų *municipijų*.

Šaltiniai

1. Antifont. *Fragmenty*. Kn.: *Antologija mirovoj filosofii*, Moskva: Mysl, 1969, t.I, č.1.
2. Apolodor. *Mifologičeskaja biblioteka*, Leningrad: Nauka, 1972.
3. Aristotelis. *Nikomacho etika*. Kn.: Aristotelis. *Rinkiniai*

raštai, Vilnius: Mintis, 1990.

4. Aristotelis. *Politika*, Vilnius: Pradai, 1997.

5. Diogen Laertskij. *O žizni, učenijach i izrečenijach znamenitych filosofov*, Moskva: Mysl, 1986.

6. Eschilas. *Eumenidės*. Kn.: Antikinės tradicijos, Vilnius:

Vaga, 1988.

7. Eschil. *Persy*. Kn.: Eschil. *Tragedii*, Moskva: Iskusstvo, 1978.

8. Eschilas. *Prikaltasis Prometėjas*. Kn.: *Antikinė tragedijos*, Vilnius: Vaga, 1988.

9. *Filosofijos istorijos chrestomatija*. Antika, Vilnius: Mintis, 1977.

10. Ksenofan. *Fragmenty*. Kn.: *Fragmenty rannich grečeskich filosofov*, Moskva: Nauka, 1989, č. 1.

11. Herakleitas. *Fragmentai*, Vilnius: Aidai, 1995.

12. Herodotas. *Istorija*, Vilnius: Mintis, 1988.

13. Hesiodas. *Darbai ir dienos*. Kn.: *Graikų literatūros chrestomatija*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

14. Homeras. *Iliada*, Vilnius: Vaga, 1981.

15. Isokrat. *Panafineiskaja rečj*, VDI-Moskva: Nauka, 1967, No 1.

16. Isokrat. *Pochvala Elene*, VDI-Moskva: Nauka, 1967, No 3.

17. Pavsanij. *Opisanije Ellady* (V dvuch tomach), Moskva: Ladomir, 1994, t.I-II.

18. Platonas. *Kratilas*, Vilnius: Aidai, 1996.

19. Platonas. *Timajas*, Vilnius: Aidai, 1995.

20. Platonas. *Valstybė*, Vilnius: Mintis, 1981.

21. Plutarch. *Agesilaj*. Kn.: Plutarch. *Izbrannyje žizneopisanija*, Moskva: Pravda, 1987, I-II.

22. Plutarchas. *Aleksandras*. Kn.: Plutarchas. *Rinktinės biografijos*, Vilnius: Valstybinės grožinės literatūros leidykla, 1962.

23. Plutarchas. *Periklis*. Kn.: Plutarchas. *Rinktinės biografijos*, Vilnius: Valstybinės grožinės literatūros leidykla, 1962.

24. Plutarchas. *Solonas*. Kn.: Plutarchas. *Biografijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

25. Plutarch. *Tesej*. Kn.: Plutarch. *Izbrannyje žizneopisanija*, Moskva: Pravda, 1986, I-II.

26. Seneka. *Apie geradarystes*. Kn.: Seneka. *Diatribės*, Vilnius: Pradai, 1997.

27. Thucydides. *The Peloponnesian War*. In: *Selection From Greek and Roman Historians*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1960.

Literatūra

1. *Aus der Steinzeit in der Weltraum. Die faszinierende Geschichte der Menschheit*, Stuttgart-Zürich-Wien: Verlag DAS BESTE, 1975.

2. Burckhardt J. *Kulturgeschichte Griechenlands*, Wien-Leipzig: J.Müller & Co., o. J.

3. Burckhardt J. *Weltgeschichtliche Betrachtungen. Über geschichtliches Studium*, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1985.

4. Childe G. *What Happened in History*, London: Penguin Books, 1965.

5. Fustel de Coulanges. *Senovės miestai. Studija apie Graikijos ir Romos kultą, teisę ir institucijas*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys, 1934, II dalis.

6. Hegelis G. *Istorijos filosofija*, Vilnius: Mintis, 1980.

7. Hollister C. *Roots of the Western Tradition. A Short History of the Ancient World*, London-New York-Sydney: J.Wiley & Sons, 1966.

8. Hyma A., Ricard J. *An Outline of Ancient, Medieval and Modern History. A Digest of the History of Civilization*, New York: Barnes & Noble, 1942.

9. Jäger W. *Paideia: the Ideals of Greek Culture*, New York: Oxford University Press, 1945, Vol.I.

10. Jaspers K. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, Frankfurt/M. - Hamburg: Fischer Bücherei, 1957.

11. Jellinek G. *Allgemeine Staatslehre*, Berlin: Springer, 1922.

12. Kazlauskas R. *Istorinės antropologijos etiudai*, Klaipėda: Menininkų namai, 1993.

13. Kehnscherper G. *Kreta, Mykene, Santorin*, Berlin-Leipzig: Urania, 1973.

14. Lurje S. *Istorija Greciji*, SPB: Izd-vo S.-Peterburgskogo universiteta, 1993.

15. Nestle W. *Griechische Geistesgeschichte. In ihrer Entfaltung vom mythischen zum rationalen Denken dargestellt*, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1944.

16. Nietzsche F. *Tragedijos gimimas, arba Helenizmas ir pesimizmas*, Vilnius: Pradai, 1997.

17. Nippel W. *Politische Theorien der griechisch-römischen Antike*. In: *Politische Theorien von der Antike bis zur Gegenwart*, München: Günter Olzog Verlag, 1991.

18. Ortega-y-Gasset Ch. *Čelovek i liudi*. Kn.: Ortega-y-Gasset Ch. *Degumanizacija iskusstva i drugije raboty*, Moskva: Raduga, 1991.

19. Pomeranc G. *Vychod iz transa*, Moskva: Jurist, 1995.

20. Šachermeiras F. *Aleksandras Makedonietis*, Vilnius: Mintis, 1994.

21. Šliogeris A. *Vakarų filosofija*. Kn.: *Europa*. LPS almanachas, Vilnius: Mintis, 1989.Nr.1.

22. Šveiceris A. *Tarp vandenų ir džunglių*, Vilnius: Vaga, 1979.

23. Troeltsch E. *Der Historismus und seine Probleme*, Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr, 1922.

24. Urban P. *Herders kleine Weltgeschichte. Der Weg der Menschheit*, Freiburg/B.: Verlag Kerder, 1959.

25. Vernan Ž.-P. *Proischoždenije drevnegrečeskoj mysli*, Moskva: Progress, 1988.

26. Weber A. *Kulturgeschichte als Kulturosoziologie*, München: R.Piper & Co. Verlag, 1950.